

КРЕДИТ СОҲАСИДА ҚОНУНЧИЛИККА РИОЯ ЭТИЛИШИ УСТИДАН ПРОКУРОР НАЗОРАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР, СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ИМКОНИАТЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Ҳазратқулов Заҳриддин Собиржанович
Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш
Академияси мустақил изланувчиси
E-mail: mamajanovabror2001@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20570260>

Аннотация: Ушбу тезисда кредит соҳасида қонунчиликка риоя этилиши устидан прокурор назоратини такомиллаштиришда замонавий рақамли технологиялар, сунъий интеллект, Big Data, RegTech, SupTech, blockchain ва электрон аудит изи имкониятларидан фойдаланиш истиқболлари таҳлил қилинади. Кредит операцияларининг тезкор рақамлашуви, масофавий молиявий хизматлар ва онлайн кредитлашнинг кенгайиши анъанавий сўров-жавобга асосланган прокурор назорати моделининг чекланганлигини кўрсатмоқда. Шу боис прокурор назоратини профилактик, рақамли ва рискка йўналтирилган тизимга ўтказиш зарурати асосланади. Тезисда рақамли мониторинг платформаси, 60 кунлик эрта огоҳлантириш индикатори, AI-based risk indicators, банк сири ва шахсий маълумотларни муҳофаза қилиш кафолатлари, blockchain-based audit trail ва human oversight принципи бўйича илмий-амалий таклифлар илгари сурилади.

Калит сўзлар: прокурор назорати, кредит соҳаси, рақамли мониторинг, сунъий интеллект, Big Data, RegTech, SupTech, blockchain, банк сири, шахсий маълумотлар, киберхавфсизлик, риск-индикатор.

Кредит соҳасида қонунчиликка риоя этилишини таъминлаш анъанавий равишда ҳужжатларни сўраш, мурожаатларни ўрганиш, текширув ўтказиш, прокурор таъсир чораларини қўллаш ва ҳуқуқбузарлик сабабларини бартараф этиш каби усуллар орқали амалга ошириб келинган. Бироқ замонавий кредит муносабатлари тезкор рақамлашув босқичига ўтди. Банк хизматлари мобил иловалар орқали кўрсатилмоқда, онлайн микроқарзлар бир неча дақиқада расмийлаштирилмоқда, кредит шартномалари электрон шаклга ўтмоқда, қарз олувчининг тўлов қобилияти скоринг моделлари орқали баҳоланмоқда. Бундай шароитда прокурор назорати ҳам фақат қоғоз ҳужжатлар ва кечиккан текширувларга асосланиб қолмаслиги керак.

“Рақамли Ўзбекистон — 2030” стратегияси давлат бошқаруви, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳаларда рақамли технологияларни жорий этишни устувор вазифа сифатида белгилайди [1]. Ушбу умумий рақамли трансформация кредит соҳасида қонунчиликка риоя этилишини таъминлашда ҳам янги ёндашувларни талаб қилади. “Прокуратура тўғрисида”ги Қонун прокуратура органларига қонун устуворлигини таъминлаш, фуқаролар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва жамият ҳамда давлат манфаатларини муҳофаза этиш вазифасини юклайди [2]. Шу маънода рақамлаштириш прокурор ваколатларини кенгайтириш эмас, балки мавжуд ваколатларни тезкор, далилларга асосланган ва шаффоф тарзда амалга ошириш воситаси сифатида тушунилиши лозим.

Кредит соҳасида рақамли прокурор назоратининг марказий элементи сифатида “Прокурорлик рақамли мониторинг платформаси”ни жорий этиш мақсадга мувофиқ. Бундай платформа банк маълумотларига чекланмаган кириш воситаси эмас, балки қонунчиликда белгиланган асослар, ваколатлар, процессуал кафолатлар ва махфийлик талаблари доирасида ишлайдиган аналитик механизм бўлиши керак. “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонун банк тизими ва кредит операцияларининг ҳуқуқий асосларини белгиласа [3], “Банк сири тўғрисида”ги Қонун банк миждозлари тўғрисидаги маълумотларни муҳофаза қилиш талабларини белгилайди [4]. Демак, рақамли мониторинг айнан шу икки талаб — самарали назорат ва банк сирини муҳофаза қилиш ўртасида ҳуқуқий мувозанатни таъминлаши шарт.

Замонавий прокурор назоратида сунъий интеллект имкониятлари алоҳида аҳамият касб этади. AI воситалари кредит шартномаларида яширин комиссиялар, адолатсиз шартлар, истеъмолчи учун тушунарсиз молиявий мажбуриятлар, мажбурий суғурта элементлари ва ноқонуний пеняларни аниқлашда ёрдам бериши мумкин. Корпоратив кредитлашда эса сунъий интеллект боғлиқ шахслар, такрорий реструктуризация, гаров қийматининг сунъий оширилиши, кредит маблағларининг ғайриоддий ҳаракати ва фрод аломатларини илғаб олиш имконини беради. FATF томонидан рақамли технологияларни AML/CFT соҳасида қўллаш имкониятлари алоҳида эътироф этилган [5], янги технологиялардан фойдаланишдаги хавфлар ва имкониятлар эса махсус таҳлил қилинган [6].

Бироқ сунъий интеллект прокурорнинг ҳуқуқий тафаккурини алмаштирмаслиги керак. AI фақат таҳлилий сигнал беради, яқуний ҳуқуқий баҳони эса прокурор амалга оширади. Бу human oversight принципини қонунчилик даражасида мустақкамлаш заруратини келтириб чиқаради. Акс ҳолда алгоритм хатолари, нотўғри риск баҳоси, маълумотлар тўлиқ эмаслиги ёки дискриминацион натижалар инсон ҳуқуқлари ва банк миждозлари манфаатларига зарар етказиши мумкин.

Кредит соҳасида Big Data ҳам муҳим аҳамиятга эга. Прокуратура, Марказий банк, солиқ органлари, молиявий мониторинг тузилмалари ва тижорат банклари маълумотлари алоҳида-алоҳида сақланса, ҳуқуқбузарликлар кўп ҳолларда кеч аниқланади. Агар ушбу маълумотлар қонунчилик доирасида риск-индикаторлар асосида таҳлил қилинса, муаммоли кредитлар, фрод, сохта ҳужжатлар, мақсадсиз сарфлар ва боғлиқ шахслар схемаларини барвақт аниқлаш имкони кучаяди. Марказий банкнинг масофавий молиявий хизматлар, ахборот хавфсизлиги ва фрод ҳолатларининг олдини олишга оид талаблари бу борада муҳим ҳуқуқий асос вазифасини бажаради [7].

Blockchain ёки electronic audit trail технологиялари кредит маблағларининг ҳаракатини шаффоф кузатиш имконини бериши мумкин. Бу технология айниқса давлат дастурлари доирасидаги имтиёзли кредитлар, йирик инвестиция кредитлари ва юқори хавfli операцияларда фойдали. Лекин blockchain барча муаммоларни ҳал қилувчи универсал восита эмас. У маблағ ҳаракатини қайд этиши мумкин, аммо кредит қарори қонунийми, қарз олувчи тўловга қобилми ёки банк ходими коррупциявий манфаатдорлик билан ҳаракат қилганми — бу масалаларни ҳуқуқий таҳлил орқали баҳолаш зарур.

Шахсга доир маълумотларни муҳофаза қилиш ҳам рақамли прокурор назоратининг асосий чекловларидан бири ҳисобланади. “Шахсга доир маълумотлар

тўғрисида”ги Қонун бундай маълумотларни йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш ва муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий режимини белгилайди [8]. Шу сабабли ҳар қандай рақамли платформада прокурор кириши, маълумот сўрови, маълумотдан фойдаланиш мақсади ва сақлаш муддати электрон журналлаштирилиши лозим.

Юқоридагилардан хулоса қилиб, шуни айтш лозимки кредит соҳасида прокурор назоратини рақамлаштириш келгусида қонунчиликка риоя этилишини таъминлашнинг муҳим йўналишига айланади.

Биринчидан, прокуратура ва Марказий банк ўртасида рақамли маълумот алмашиш протоколини тасдиқлаш зарур.

Иккинчидан, кредит операциялари бўйича AI-based risk indicators тизими жорий этилиши керак.

Учинчидан, муаммоли кредитларни барвақт аниқлаш учун 60 кунлик early warning механизми ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, банк сири ва шахсга доир маълумотларни муҳофаза қилиш бўйича қатъий процессуал кафолатлар белгиланиши лозим.

Бешинчидан, давлат дастурлари ва йирик кредитлар бўйича blockchain-based audit trail пилот тартибида жорий этилиши мумкин. Энг асосийси, сунъий интеллект прокурор қарорини алмаштирмасдан, ҳуқуқий таҳлилга ёрдам берувчи восита сифатида қўлланилиши шарт.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли Ўзбекистон — 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 2020 йил 5 октябрь, ПФ-6079-сон.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни. 2001 йил 29 август, 257-II-сон.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонуни. 2019 йил 5 ноябрь, ЎРҚ-580-сон.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Банк сири тўғрисида”ги Қонуни. 2003 йил 30 август, 530-II-сон.
5. Financial Action Task Force. Digital Transformation of AML/CFT. Paris: FATF.
6. Financial Action Task Force. Opportunities and Challenges of New Technologies for AML/CFT. Paris: FATF.
7. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқарувининг масофавий молиявий хизматлар, ахборот хавфсизлиги ва фрод ҳолатларининг олдини олишга оид қарори.
8. Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонуни. 2019 йил 2 июль, ЎРҚ-547-сон.